

Új történelmi programok fejlesztése

A KOGNITÍV KUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A történelmi tantervek, tankönyvek és multimédiás eszközök új generációjának fejlesztésekor a minőségi tudás kritériumaiból érdemes kiindulni. A kognitív pedagógia képviselői a tananyag megértésének elmélyültségét, új helyzetekben történő alkalmazását és a gondolkodás fejlődéséhez való hozzájárulását tekintikilyen kritériumoknak. Az empirikus kutatások eredményei alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a gondolkodási műveletek, a kognitív készségek és képességek is tartalomhoz kötötten alakulnak ki és működnek. A megfelelő ismeretrendszer kialakítását és kiválasztását a gondolkodási képességek fejlesztése szempontjából is alapvető fontosságúnak tekintik. Mindezeket figyelembe véve a tanulás és tanítás célját a hatékony, új helyzetekben és problémaszituációkban is könnyen alkalmazható fogalomrendszer kiépítésében jelölik meg (Csapó, 1998).

A tanulási tartalmak, módszerek és feltételek megtervezésekor figyelembe kell vennünk azt is, miként fejlődik és szerveződik ez a tudás. A tudás fogalomrendszere valószínűleg nem hierarchikusan, hanem bonyolult hálózathoz hasonlóan csomópontok köré szerveződik. Jellemző sajátossága, hogy spontán módon is folyamatosan átalakul, átszerveződik. A fogalmak sokféle módon, sokféle szempont szerint kapcsolódhatnak egymáshoz. A fogalmak összeszerveződése által a gondolkodásunkat irányító, a mindennapi élet helyzeteinek kezelését lehetővé tevő nagyobb fogalmi struktúrák, ún. sémák is kialakulnak. Ezek alkalmasak arra, hogy eseményeket, szituációkat, képzeteket, viszonyokat, tárgyakat reprezentáljanak, s így a már meglévő fogalomrendszerbe egy új ismeret megértését, megjegyzését és szerves beépítését jelentősen megkönnyíthetik.

Nem különül el az ismeret és a procedurális jellegű tudás. Ugyanaz az információ a feladathelyzettől függően szolgálhat erre és arra is. A fogalomrendszer hatékony gazdagítása és alkalmazni tudása szükségessé teszi, hogy a tanuló rendelkezzen metakognitív jellegű tudással is önmaga tanulásáról és problémamegoldó képességéről. Az ehhez kapcsolódó fogalmi rendszerre is érvényes a hálózatszerű felépítés és a folyamatos átalakulás, átrendezés. Sémákba rendeződve különböző tanulási és problémamegoldó stratégiákat jelenthet.

A TANÍTÁSI-TANULÁSI CÉLOK TARTALMÁNAK ÁTALAKÍTÁSA

A kognitív kutatások eredményeinek alkalmazása azt igényli, hogy újragondoljuk és újrastrukturáljuk a tanulói teljesítményre vonatkozó elvárásainkat. Az elméleti eredmények gyakorlati értelmezését a történelemtanítás terén megkönnyíti, ha egy konkrét témakörhöz kapcsolódva rögtön példákat is keresünk a jó minőségű tanulói tudás egyes összetevőire. Jelen esetben az 1956-os magyar forradalom tanulásához tartozó példákat kerestem. Hasznos, ha a tanulás és a problémamegoldás tanulásával összefüggő teljesítményekre is keresünk példákat, hiszen ezek fejlődése szervesen összekapcsolódik a tartalmi tanulással. Ilyen értelemben egy ok-okozati vázlat elkészítésének tudása ugyanúgy egy ismeretelemnek tekinthető, mint egy tartalmi adat, illetve a forráselemzés képessége strukturált ismeretrendszerként is felfogható. Nézzük tehát, milyennek kellene lennie egy jó képességű tanuló tudásának az 1956-os forradalomról.

Az ilyen tanuló feladat- vagy problémahelyzetekben is képes a megszerzett ismereteit pontosan felidézni: pl. az 1956. okt. 23., a magyar forradalom kitörésében közrejátszó okokat. Tud ok-okozati összefüggésekről vázlatot készíteni, vagy egy korabeli forrást elemezni és értékelni. Az események leírásában fontos szerepet játszó fogalmakat pontosan megérti és alkalmazza: pl. ellenzék, erőszakszervezetek, tömegdemonstráció, statárium, társadalmi támogatottság, politikai legitimáció, koalíciós kormány. Azt is képes felidézni, hogy milyen korábban tanult események kapcsán találkozott már e fogalmakkal. Képes az új információkat és ismereteket különböző szempontok szerint csoportosítani és strukturálni: pl. források alapján a forradalom kirobbanását előidéző okokat összegyűjteni és fontossági sorrendbe állítani. Konkrét jelenségekből következtetéseket levonni: pl. a tüntetés hangulatára és a résztvevők motívumaira vonatkozóan az október 23-i tüntetésen jelenlévők beszámolóí alapján. Új ismeretelemeket a korábbi ismeretek közé beépíteni: pl. a szuezi válság és a magyar forradalom eseményei közötti kapcsolatokat felismerni és értelmezni. Önállóan kérdéseket feltenni, mert érti, hogy a jó kérdések megfogalmazása eredményesebbé teszi a történelemtanulást. Képes új információkkal találkozáskor a történelmi helyzetről kialakult képét újragondolni: pl. azt megtudva, hogy az USA jelezte a Szovjetuniónak, hogy nem fog erősen fellépni a magyarországi beavatkozás ellen. Felismeri és figyelembe veszi, hogy a fotók és filmfelvételek manipulált módon is ábrázolhatják a történelmi eseményeket. A meglévő tudását könnyen és rugalmasan mozgósítani: pl. könnyen megérti az „események katalizátora” kifejezést, vagy felismeri az ironikus élt a forradalom valamelyik résztvevőjének visszaemlékezésében. Hatékony gondolati sémákat tud alkalmazni az új jelenségek megértéséhez: sokféle konkrét történelmi esemény ismerete alapján reális elképzelései vannak arról, hogy egy diktatórikus rendszer vezetése általában miként viselkedik, ha fenyegetve érzi hatalmát. Képes megfelelő stratégiát követni egy nyitott, problémafelvető kérdés megválaszolásához. Egy általános jelenségre, fogalomra vagy törvényszerűségekre konkrét példákat találni: pl. azt az állítást hallva, hogy a szovjet rendszer bevezetése Kelet-Közép-Európában társadalmi ellenállást váltott ki, eszébe juttatja az 1953-as berlini, az 1956-os pozsonyi és budapesti, valamint az 1968-as prágai eseményeket. A különféle jelenségek és események között valamilyen szempontból párhuzamot

vonni: pl. értelmes és lényegre tapintó megállapításokat tud tenni az 1956-os magyar forradalom és az 1989-es román forradalom eseményeinek összehasonlítása alapján.

A JÓ MINŐSÉGŰ TUDÁS FELTÉTELEINEK MEGTEREMTÉSE

A legfontosabb kérdés, sikerül-e kialakítani egy olyan új tantervkészítési logikát és módszert, amely összhangot tud teremteni az iskolai tanítás és a fentiekben bemutatott tudáseszmény között. Vagyis szervesen összekapcsolja az ismeretek szerveződésének és a képességek fejlesztésének feladatát, és a személyiség- és képességfejlesztésre vonatkozó célok érvényesülését az ismeretanyag tartalmának és mennyiségének meghatározása során is megfelelő mértékben figyelembe veszi. Érvényesíti a tanulói aktivitás növelésének igényét, ugyanakkor megakadályozza a tanulói feladatok és tevékenységek végzésének öncélúvá válását.

Az egyik lehetséges megoldás az lehet, ha a tanterv készítése során a korábbiaknál több figyelmet szentelünk az ismeretek megértését és alkalmazását elősegítő sémáknak is. A séma egymással összefüggő fogalmak rendszere, amely alkalmas arra, hogy eseményeket, szituációkat, képzeteket, viszonyokat, tárgyakat reprezentáljon. A sémákat relációk és üres helyek alkotják. Az üres helyekre szituációtól függően más-más fogalom kerülhet (Csapó, Krom, Molnár, 2002). Általános tudást kódolnak, ami konkrét helyzetekben alkalmazható. Mindezeket figyelembe véve tudatos végiggondolásuk a tervezés során megteremtheti a szerves kapcsolatot az ismeretek elsajátítása és a tanulási képességek fejlesztése között.

A sémák gyarapítása többféleképpen is történhet: vagy egy létezőt új példánnyal gyarapítunk, vagy a már meglévő sémáink fogalmait finomítjuk tapasztalataink alapján, vagy a meglévő újrastrukturálásával új sémát alkotunk. Ezek a tanulóban lezajló folyamatok spontán módon is végbemennek, de tudatos irányításuk, a tanítási folyamatba való szerves beépítésük jelentős mértékben gyorsíthatja a jól alkalmazható tanulói sémák kialakulását.

A SÉMÁK BEÉPÍTÉSE A TANTERVI PROGRAMOKBA

A hármas tantervi struktúra (fogalmak, sémák, tevékenységek) érvényesülhetne a tervezés minden szintjén:

- iskolai program,
- műveltségterület,
- tantárgy,
- évfolyam,
- témakör,
- tanóra.

A részletek kidolgozásakor nagyon fontos a magasabb szinten meghatározott feladatok következetes érvényesítése. Hiszen az ismeretek mennyiségének és tartalmának kialakításakor a fejlesztők hajlamosak az eredeti célokat veszélyeztető alkalmi döntéseket hozni.

A gyakorlati megvalósítás illusztrálásaként térjünk vissza a korábbi példánkban szereplő témakörhöz!

Az 1956-os forradalom és szabadságharc

Ismeretek	<p>Október 23-a eseményei és okai. A magyar forradalom eseménytörténete. A szovjet beavatkozásról szóló döntés megszületésének körülményei. A nemzetközi közvélemény reagálása az eseményekre. Az események korabeli leírása és a résztvevők, szemtanúk visszaemlékezései.</p> <p><i>Fogalmak:</i> társadalmi elégedetlenség, nyilvánosság, politikai hatalom, politikai küzdelem, politikai megoldás, fegyveres erőszak, forradalom, ellenforradalom, nemzeti függetlenség, demokrácia, diktatúra, érdekszféra, nagyhatalmi erőviszonyok.</p>
A történelmi események megértését segítő sémák	<p><i>A külföldi események hatása a belpolitikai eseményekre:</i> a nemzetközi összefüggések megismerése elősegítheti a hazai események megértését.</p> <p><i>A társadalmi elégedetlenség felszínre törése:</i> a személyes szabadság megsértése és az életkörülmények romlása egyaránt fontos szerepet játszhat a hatalom elleni lázadásban. A forradalom kitörésének hosszú gazdasági és politikai folyamatokra visszavezethető általános és véletleneken is múló közvetlen okai is vannak.</p> <p><i>Forradalmi követelések:</i> a tömegeket mozgósító közvetlen igények kielégítésén kívül a fennálló hatalom megdöntésére vagy a hatalomgyakorlás módjának megváltoztatására irányulnak.</p> <p><i>A forradalmi események:</i> a hatalom túlzottan erőszakos vagy erélytelen fellépése az első akciókkal szemben egyaránt a hatalom ellen lázadók tömegtámogatásának növekedését és radikalizálódását okozhatja.</p> <p><i>A forradalmi eseményekhez csatlakozók motívumai és jellegzetességei:</i> az emberek az átélt események hatása alatt cselekednek, gyakran sokkal bátrabban viselkedve, mint ahogy azt magukról korábban feltételezték.</p> <p><i>A hatalmon lévők erőfeszítései a forradalom kitörésének megelőzésére, elfojtására:</i> a hatalom engedményekkel és fenyegetéssel próbálja megelőzni a forradalom kitörését. Ha ez nem sikerül, erőszakot alkalmaz.</p>

	<p><i>Fegyveres harc és politikai alkudozás:</i> a fegyveres harc alakulása döntően befolyásolja a szemben álló felek politikai magatartását a tárgyalások során. <i>A nyilvánosság, a propaganda és a manipuláció szerepe a politikai harcban:</i> a nyilvánosság ellenőrzése és befolyásolása döntő fontosságú lehet az események alakulása szempontjából.</p> <p><i>Az erőszakon alapuló hatalom bukása:</i> a tömeges erőszak sikertelen alkalmazása a hatalom politikai és erkölcsi bukásával jár.</p> <p><i>Külső fegyveres beavatkozás kérése:</i> a fennálló hatalom működésképtelenségének és a társadalmi támogatottság elvesztésének nyílt beismerését jelenti.</p> <p><i>Nagyhatalmak viszonya a forradalmakhoz, nemzeti szabadságharcokhoz:</i> a nagyhatalmak a maguk érdekei szempontjából mérlegelik a kialakult helyzetet, s a nyilvánosságnak szánt állásfoglalásaik gyakran ellentétesek a valódi döntéseikkel.</p> <p><i>A személyes döntésekben szerepet játszó tényezők kiélezett történelmi helyzetekben:</i> vannak jellemzőnek tekinthető általános motívumok, de sokszor egészen személyes jellegű élmények és érzelmek is fontos szerepet játszhatnak az egyes emberek döntéseiben és cselekedeteiben.</p>
Tanulási tevékenységek, feladatok	<p>Az események közötti összefüggések feltárása.</p> <p>Az egyes események okainak és következményeinek ismertetése és megvitatása.</p> <p>A konkrét események szélesebb földrajzi és történelmi kontextusba helyezése.</p> <p>Az egymástól eltérő tartalmú interpretációk összehasonlítása és értékelése.</p> <p>A hazai és a külföldi események közötti összefüggések értelmezése.</p> <p>Problémafelvető kérdésekre önálló válaszkeresés történelmi források segítségével.</p> <p>Az információk kiválogatása, összerendezése és a megfelelő információk felhasználása jól strukturált eseménytörténeti beszámoló, helyzetértékelések és magyarázatok készítéséhez.</p> <p>A felmerülő nyitott kérdések közös megvitatása.</p>

A fenti terv egy optimális tartalmat rögzít. Az időbeli korlátok miatt a tanterv véglegesítésekor valószínűleg húzni kellene belőle. Az elhagyásokra vonatkozó döntésekben is érdemes a sémákból kiindulni. Melyek a történelmi megértés szempontjából legfontosabbak és más témákhoz is hasznosan adaptálhatók? A kulcsfogalmak megértését melyek segítik

leginkább elő? Mely sémák adnak lehetőséget a többi műveltségterülettel való kapcsolatok kialakítására? Melyek a mindennapi élet szempontjából leginkább hasznosak? A kialakítandó vagy megerősítendő sémák kiválasztása után könnyebb arról is dönteni, hogy mely ismeretek megszerzésére és mely tevékenységek gyakorlására érdemes a legnagyobb hangsúlyt fektetni az adott történelmi téma tanítása során.

A konkrét példa alapján jól érzékelhető az ismeretek és a sémák közötti szoros kapcsolat. A tevékenységeket nem érdemes minden egyes témához külön részletezően meghatározni. Hiszen az ismeretanyag és a sémák elsajátításához és gyakorlásához a pedagógusok és tankönyvszerzők nagyon sok egyenértékű egyéni és csoportos feladattípusban gondolkodhatnak, s ezt nem érdemes behatárolni a tantervvel. Ez azonban nem jelentheti a tevékenységre vonatkozó követelmények figyelmen kívül hagyását a napi munka megtervezése során. A sémák fejlesztése ugyanis lényegében azt jelenti, hogy a konkrét ismeretanyagot a sémák megértését és alkalmazását igénylő tanulói feladatokon keresztül kell közvetíteni.

A programok megtervezésekor újszerű és nem könnyű feladatot jelent a sémák kiválasztása és adaptálása, de esélyt ad több, ma nagyon is aktuálisnak tűnő probléma kezelésére. A témakörök, tantárgyak, műveltségterületek, illetve az iskolában tanultak és az iskolán kívüli világ közötti összefüggések megteremtésére. Az ismeretek közvetítésének és a képességek fejlesztésének tervszerű összekapcsolására. Végeredményben a kognitív pszichológia eredményeinek gyakorlati alkalmazására az iskolai ismeretanyag és a konkrét taneszközök kialakítása során.

IRODALOM

Csapó Benő (szerk.): Az iskolai tudás. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 30.

Csapó Benő – Korom Erzsébet – Molnár Edit: Kognitív pedagógia. (Az Apertus Program számára készített elektronikus tananyag) Budapest, 2002, ELTE–PTE–SZTE–DTU, 78-79.

Eredeti forrás: Kojanitz László : Új történelmi programok fejlesztése. Új pedagógiai szemle 53. évf. 6. sz. 2003. június. 66-71.